

СТІЙКИЙ РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL LAND TENURE: METHODOLOGICAL ASPECT

Олена КОТИКОВА,
доктор економічних наук,
Миколаївський державний
аграрний університет

Olena KOTUKOVA,
PhD Economics,
Mykolayiv State
Agrarian University

У сучасних умовах вирішення проблем, що склалися в галузі землекористування, неможливе без переходу до моделі стійкого розвитку. Відповідно до принципів Ріо-де-Жанейрської конференції слід розробити науково обґрунтовану систему стійкого розвитку і для землекористування.

Зокрема, розробка будь-якої наукової системи вимагає визначення наукових принципів, побудови системи та показників, за допомогою яких можна визначити рівень її функціонування.

На сьогодні у світі розроблено й у практичній діяльності використовується близько трьох тисяч екологічних показників та індикаторів, причому більше 2/3 з них є частковими екологічними показниками. Наявність такої значної кількості екологічних параметрів потребує їх відповідної класифікації для більш цілеспрямованого й ефективного використання показників та індикаторів при виявленні й вирішенні певного кола екологічних завдань.

Є декілька підходів до побудови системи індикаторів оцінки стійкості розвитку. Найзручнішим способом, з точки зору аналітиків, для прийняття рішень є визначення єдиного інтегрального показника. Проте що стосується методологічного забезпечення, то розробити такий показник досить складно. Інший підхід до формування індикаторів стійкого розвитку базується на побудові системи показників, які можуть відображати окремі аспекти стійкого розвитку, а саме: екологічні, економічні, соціальні тощо. Порівняно з інтегральними індикаторами стійкості цей підхід є найбільш поширеним у світі. На жаль, ще немає загально визнаного і обґрунтованого інтегрального показника для оцінки ефективності переходу до стійкого розвитку. З огляду на вищезазначене у статті основний акцент зроблено на побудові системи індикаторів.

Вагомий внесок у розробку наукових основ комплексної оцінки сталого розвитку землекористування зробили провідні вітчизняні вчені, а саме: А.Тихонов, О.Царенко, Н.Гребенюк, О.Тихоненко, В.Феденко та інші [1; 2; 3]. Вченими запропоновано систему показників стійкості сільськогосподарського землекористування, яка нараховує понад 30 груп показників за трьома блоками: економічний, екологічний та соціальний. На нашу думку, ця система може використовуватись як базовий список показників (використання базового списку показників є необхідною умовою початкового етапу роботи зі створення системи

показників стійкого розвитку), однак потребує вдосконалення:

□ по-перше, щодо вибору класифікаційних ознак системи (кількості блоків та їх назв, здійснення систематизації показників за типами);

□ по-друге, щодо вибору показників.

Зупинимось більш детально на визначених зауваженнях. Першочергово слід детально проаналізувати базову систему на відповідність основним, визначеним раніше, критеріям, у результаті чого запропоновано певні показники відсікти, а окремими індикаторами доповнити систему. Так, в екологічній блок, на нашу думку, крім визначених авторами, слід додати ще й показники рівня використання земельних ресурсів. Крім цього, до показників, якими, на нашу думку, доцільно оцінювати сталість розвитку землекористування, слід віднести ще й такі:

□ середній бал родючості орних ґрунтів;

□ зрошені та осушені землі;

□ питома вага удобрених органічними та мінеральними добривами площ під посіви сільськогосподарських культур;

□ вапнування та гіпсування ґрунтів, а також обсяги внесених вапнякового борошна та інших вапнякових матеріалів, гіпсу й інших гіпсовмісних порід;

□ надходження забруднюючих речовин у розрахунку на одиницю валового внутрішнього продукту;

□ утворення промислових токсичних відходів у розрахунку на один кілометр квадратний;

□ здійснення заходів з охорони земель;

□ коефіцієнт екологічної ефективності.

Спірним моментом, на нашу думку, є включення до екологічного блоку оцінки сталості розвитку землекористування окремих показників, таких як капітальні вкладення в заходи на охорону навколишнього середовища та раціональне використання природних ресурсів. Вважаємо, вказані показники слід винести за межі екологічного блоку і вписати до еколого-економічного блоку як питомі капітальні вкладення та питомі поточні витрати, при цьому створений блок обов'язково розширити системою показників ефективності використання капітальних вкладень у заходи, спрямовані на охорону навколишнього середовища й раціональне використання природних ресурсів.

Вважаємо за доцільне віднести такі індикатори, як аварійні забруднення об'єктів навколишнього

На основі проведених досліджень, критичного осмислення існуючих систем та класифікацій показників і вимог до їх побудови в статті запропоновано методологічні підходи до оцінювання стійкості розвитку сільськогосподарського землекористування на мікрорівні.

In the article on the basis of the conducted researches and critical comprehension of the existent systems and classifications of indexes and requirements to their construction methodological approaches are offered to the evaluation of firmness of development of agricultural land-tenure on microlevel.

середовища, надзвичайні екологічні ситуації та радіаційні аварії, до еколого-соціально-економічного блоку, оскільки об'єктами їх впливу є всі аспекти стійкого розвитку.

За пропозицією А.Тихонова, Н.Гребенюка, О.Тихоненко та В.Феденко, економічний блок нараховує 10 індикаторів. Це переважно показники економічної ефективності використання землі, проте, з нашої точки зору, вказаний перелік потребує коригування. По-перше, слід відкинути показники продукції сільського господарства, індекси продукції сільського господарства, продуктивності худоби та основних фондів. По-друге, для більш повного відображення оцінки ефективності землекористування необхідно збільшити кількість показників, що її визначають. До таких ми відносимо: частка сільського господарства в загальному обсязі валової доданої вартості; сукупний індекс витрат на виробництво сільськогосподарської продукції; інвестиції в основний капітал сільського господарства та питомі інвестиції; землеємкість виробництва продукції; землевіддача; показники виходу продукції тваринництва в розрахунку на 100 га відповідних угідь. По-третє, показник продуктивності праці в сільськогосподарському підприємстві, на наш погляд, слід віднести до соціально-економічного блоку. Також до названого блоку слід включити показники загального рівня якості продукції та частки продукції високої якості.

Доволі складно виділити групу показників соціального блоку, оскільки практично всі існуючі індикатори рівня життя населення в певній мірі відображають рівень соціального розвитку та демографічну ситуацію. У цілому головні показники висвітлені в наукових роботах А.Тихонова та ін. Однак, вважаємо, перелік індикаторів слід розширити такими показниками:

- наявність промислових токсичних відходів у розрахунку на одну особу;

- валова продукція сільського господарства в розрахунку на душу населення;

- рівень задоволення потреб населення в продукції землеробства;

- забезпеченість дітей дошкільними виховними закладами в сільській місцевості;

- кількість лікарняних ліжок на 10 тис. населення.

Крім того, є перелік показників, які характеризують як соціальну, так і економічну сталість, тому їх слід віднести до соціально-економічного блоку. Такими показниками є:

- землеозброєність;

- рівень економічної активності населення в сільській місцевості;

- рівень зайнятості населення в сільській місцевості;

- зайнятість населення в сільській місцевості відносно загальної кількості зайнятих;

- рівень грошових витрат на душу населення в сільській місцевості на продукти харчування;

- частка населення в сільській місцевості з грошовими витратами на душу населення у місяць, нижчими за прожитковий мінімум;

- квінтільний коефіцієнт для населення в сільській місцевості;

- інвестиції на душу населення в сільській місцевості;

- коефіцієнт соціальної ефективності.

Базова система показників не передбачає класифікації за типами, що, на нашу думку, неприпустимо, оскільки за різних цільових орієнтирів можна значно скорочувати час при здійсненні індикації стану стійкості. Класифікація індикаторів

стійкого розвитку, як правило, здійснюється за трьома типами: руху, стану й реакції – вона відома як модель РСР [4]. Виходячи з кола завдань, що вирішуються за допомогою індикаторів стійкого розвитку, на нашу думку, слід виділити додаткову класифікацію показників оцінки соціо-еколого-економічних систем, які охоплюють 3 типи показників стану та динаміки: питомі й загальні (характеризують поточний стан та зміни стану в часі); рівноваги (аналізують показники стану системи та співвідносять їх із граничними значеннями); результату (визначають успішність досягнення поставлених цілей).

Отже, єдиної системи показників для здійснення спостереження за розвитком землекористування, визначення рівня його сталості та індикації цього процесу в часі до цих пір немає. Важливим є критичне осмислення, узагальнення й систематизація існуючого досвіду з метою подальшого розвитку теоретичних досліджень проблеми – побудови системи показників оцінки сільськогосподарського землекористування на мікрорівні.

Об'єктом дослідження є розроблення принципів методичних підходів та систематизація показників оцінювання стійкості розвитку сільськогосподарського землекористування на мікрорівні. У процесі дослідження застосовувались загальноприйняті в економічній науці методи вивчення: системного аналізу, монографічний (вивчення наукових праць із вказаної проблематики); абстрактно-логічний (формування принципів, теоретичні узагальнення і висновки); гіпотези (обґрунтування критеріїв системи показників стійкості); формалізації та конкретизації (розроблення методичних підходів оцінювання стійкості розвитку сільськогосподарського землекористування на мікрорівні).

У результаті проведених досліджень та критичного осмислення існуючих систем і класифікацій показників та вимог до їх побудови нами запропоновано методологічні підходи до оцінювання стійкості розвитку сільськогосподарського землекористування на мікрорівні.

Розробка системи показників стійкого розвитку сільськогосподарського землекористування, які найкращим чином відобразатимуть ситуацію на мікрорівні, на наш погляд, має базуватися на таких принципових методичних підходах:

- 1) індикатори стійкості повинні задовольняти такі основні критерії: поєднувати екологічні, соціальні й економічні аспекти; бути гранично ясними і мати однозначну інтерпретацію для осіб, що ухвалюють рішення; мати кількісне вираження; спиратися на наявну систему національної статистики і не вимагати значних витрат для збору інформації та розрахунків; бути репрезентативними для міжрегіональних зіставлень; мати можливість оцінки в часовій динаміці; мати обмежену кількість;

- 2) класифікацію показників на мікрорівні слід здійснювати за двома ознаками: а) за типами (стану, динаміки, рівноваги та результату); б) за блоками (соціальний, екологічний, економічний, еколого-економічний, соціально-економічний та еколого-соціально-економічний);

- 3) розробку системи показників на мікрорівні провадити на основі запропонованої А.Тихоновим, Н.Гребенюком, О.Тихоненком та В.Феденком системи.

У результаті проведених удосконалень існуючої системи [1; 2; 3] та розробленої класифікації за типами нами розроблено систему показників стійкості розвитку сільськогосподарського землекористування на мікрорівні, яка відповідає принципам методичним підходам, визначеним нами раніше:

1) Екологічний блок. Показники стану та динаміки загальної: наявність гумусу в ґрунті; еродованість ґрунтів; зрошувані та осушені землі; характеристика сільгоспугідь за ознаками, що впливають на родючість ґрунтів; площа порушених та рекультивованих земель; площа лісового фонду та заповідні території; середній бал родючості орних ґрунтів; вапнування та гіпсування ґрунтів. Показники стану та динаміки питомі: розораність земель та сільгоспугідь; рівень використання сільгоспугідь (питома вага посівних площ у складі ріллі; частка зрошуваних та осушених земель у площі сільгоспугідь; питома вага удобрених площ; питома вага площі посівів інтенсивних культур у загальній площі посівів); наявність промислових токсичних відходів із розрахунку на один кілометр квадратний. Показники рівноваги: внесення органічних та мінеральних добрив; надходження забруднюючих речовин у земельні ресурси, в атмосферу, у поверхневі водойми всього та в розрахунку на одиницю ВВП; обсяг водовідведення без очистки; відповідність ґрунтів гігієнічним нормативам; лісистість; залуження сильнодеградованої та забрудненої шкідливими речовинами ріллі; будівництво протиерозійних гідротехнічних споруд; створення позахисних лісових смуг. Показники результату: коефіцієнт екологічної ефективності.

2) Соціальний блок. Показники стану та динаміки загальної: кількість народжуваних, померлих та природний приріст населення в сільській місцевості; очікувана тривалість життя при народженні в сільській місцевості. Показники стану та динаміки питомі: коефіцієнт народжуваності, смертності та природного приросту населення в сільській місцевості; коефіцієнт дитячої смертності, наявність промислових токсичних відходів у розрахунку на одного жителя. Показники рівноваги: забезпечення населення продуктами землеробства; рівень споживання продуктів харчування в сільській місцевості. Показники результату: коефіцієнт соціальної ефективності; валова продукція сільського господарства у розрахунку на душу населення; житловий фонд у середньому на одного сільського мешканця; обладнання житлового фонду в сільській місцевості; заклади культури та мистецтва в середньому на одного сільського мешканця; забезпеченість населення в сільській місцевості товарами тривалого користування.

3) Економічний блок. Показники стану та динаміки питомі: сукупний індекс витрат на виробництво сільськогосподарської продукції; частка сільського господарства в загальному обсязі валової доданої вартості; інвестиції в основний капітал сільського господарства та питомі інвестиції (на 1 га сільгоспугідь); землеємкість виробництва продукції; забезпеченість енергетичними потужностями сільськогосподарських підприємств у цілому та з розрахунку на 100 га посівних площ. Показники результату: валова продукція сільського господарства в розрахунку на 100 га сільгоспугідь; урожайність основних сільгоспкультур; рівень рентабельності сільгосппідприємств; вихід продукції тваринництва в розрахунку на 100 га відповідних угідь (отримано з розрахунку на 100 га сільгоспугідь молока, яловичини та вовни; отримано з розрахунку на 100 га ріллі свинини; отримано в розрахунку на 100 га посівів зернових та зернобобових культур яєць та м'яса птиці); землевіддача.

4) Еколого-економічний блок. Показники стану та динаміки питомі: питомі капітальні вкладення та питомі поточні витрати (на 1 га сільгоспугідь); приведені витрати на приріст врожаю та охорону ґрунту. Показники результату: відвернені втрати ґрунту; повний та чистий екологічні ефек-

ти; вартість приросту врожаю в кадастрових цінах; повний і чистий еколого-економічні ефекти; загальний ефект від підвищення продуктивності сільськогосподарських угідь; рівень рентабельності засобів хімізації; економічна ефективність прогресивної технології.

5) Соціально-економічний блок. Показники стану та динаміки питомі: землеозброєність; рівень економічної активності населення в сільській місцевості; рівень зайнятості населення в сільській місцевості; зайнятість населення в сільській місцевості відносно до загальної кількості зайнятих; рівень середньодушових сукупних витрат населення в сільській місцевості на продукти харчування; інвестиції на душу населення. Показники рівноваги: квінтільний коефіцієнт для населення в сільській місцевості; частка населення в сільській місцевості із середньодушовими грошовими витратами в місяць, нижчими за прожитковий мінімум. Показники результату: продуктивність праці в сільськогосподарському підприємстві; загальний рівень якості продукції; частка продукції високої якості.

6) Еколого-соціально-економічний блок. Показники стану та динаміки загальної: аварійні забруднення об'єктів навколишнього середовища; надзвичайні екологічні ситуації; радіаційні аварії.

У результаті проведених досліджень розроблено методологічні підходи до оцінювання стійкості розвитку сільськогосподарського землекористування на мікрорівні: обґрунтовано критерії, класифікаційні блоки та типи системи індикаторів.

ВИСНОВКИ

Оскільки для забезпечення виконання умови про мінімальну кількість індикаторів, які б у повній мірі відображали екологічні, економічні та соціальні характеристики функціонуючої системи землекористування, необхідно здійснити коригування існуючої системи показників, перспективи подальших досліджень полягають у розробці системи комплексної оцінки стійкого розвитку сільськогосподарського землекористування на макрорівні, що потребує удосконалення в напрямі зменшення кількості показників та зміни класифікаційної ознаки (за визначеними проблемами).

ЛІТЕРАТУРА

1. Тихонов А.Г. Наукові засади сталого розвитку землекористування: індикація екологічного стану / А.Г.Тихонов, Н.В.Гребенюк, О.В.Тихоненко, В.П.Феденко // Землевпорядкування. – 2003. – №1. – С. 15-20.
2. Тихонов А.Г. Наукові засади сталого розвитку землекористування: індикація соціального стану та індикаційна модель / А.Г.Тихонов, Н.В.Гребенюк, О.В.Тихоненко, В.П.Феденко // Землевпорядкування. – 2003. – №2. – С.8-19.
3. Тихонов А.Г. Наукові засади сталого розвитку землекористування: принципи, індикація, показники / А.Г.Тихонов, Н.В.Гребенюк, О.В.Тихоненко, В.П.Феденко // Землевпорядкування. – 2002. – №2. – С.13-21.
4. Устойчивое развитие как вежа экономики природопользования // Экономика природопользования / [Л.Хенс, Л.Г.Мельник, Э.Бун, Й.Кен, Й.Сейак и др.]. – К.: Наукова думка, 1998. – С. 125-140.